Zsidóság, asszimiláció, iskola-stratégia

Karády Viktor korábbi két könyvéből – ‚Zsidóság, modernizáció, polgárosodás' (1); ‚A felekezeti viszonyok és iskolázási egyenlőtlenségek Magyarországon' (2) – már tudjuk, hogy a 19. század végének hazai zsidósága a keresztény-történelmi középosztállyal kötött „asszimilációs szerződés" következtében, zömében – 97 százalékban – magyar nyelvű elemi iskolákat tart fenn, s ezek az iskolák rendre magasabb színvonalúak, jobban felszereltek voltak, s egy-egy tanulóra többet költöttek, mint az országos átlag, az izraelita tanulók pedig kevesebbet buktak, mint a többiek. A kép most – igaz, nem egy elemi iskolázási tanulmányban, hanem a budapesti ortodoxiáról, Fejtő Ferenc pályájáról és a szegedi asszimilációról szóló Karády-tanulmányokban – tovább finomodik.

Az „asszimilációs szerződés" nagymértékben konkretizálódik, kiderül hogy a magyartanítás megindulása az 1830-as, 1840-es évektől milyen konkrét összefüggésben áll a zsidóemancipáció mellett az országgyűlésben is fellépő helyi püspök kívánságával, vagy éppen a későbbi első felelős magyar miniszterelnök családjának helyi földbirtokosi hatalmával. Az asszimilációban élen járó szegedi zsidóság már 1863-ban – azaz a birodalmi méretű (nem kis részben nyelvpolitikai) küzdelem eldőlését meg sem várva – magyar nyelvűvé is alakítja iskoláját. Másfelől a neológ hitközség a saját nyilvános iskolájának védelmében kéri az ortodox zugiskola konkurenciájának kiiktatását a magyar adminisztratív hatóságoktól... (Az asszimilációt ellenző ortodox oldal viszont – tehetjük hozzá *Gonda László* nyomán – már jóval korábban az antiliberális erőkkel működik együtt...)

Karády újabb adatai azt is világosan igazolják, hogy a budapesti és a vidéki neológ zsidóság iskolázási stratégiája is különbözik, a budapesti zsidóság a Budapestre jellemző községi elemi iskolákba járatja gyermekeit, a vidékiek viszont – alkalmazkodva ahhoz, hogy a felekezetek általában saját iskolákba járatják gyerekeiket – a helyi átlagnál magasabb színvonalú önálló iskolát tartanak fenn, s ezzel a magasabb színvonallal saját iskoláikba vonzzák a helyi nem zsidók egy részét is. E kétségtelenül másféle közeledési folyamat jelzőszáma, hogy az első világháború előtt *Fejtő Ferenc* szülővárosában, Nagykanizsán az izraelita iskola tanulónépességének 16 százalékát is elérte a nem zsidó – zömében a helyileg erős iskolafenntartó katolikus felekezethez tartozó (!) – diákok aránya. Utóbbi jelenségről szívesen olvasnánk többet, hiszen ez az asszimilációs folyamat másik oldalát jelzi, azoknak a nem zsidó csoportoknak az arányát, akik készek akár izraelita felekezeti iskolába is járatni gyereküket. Nem abszolút számban hatalmas ez a mennyiség, hiszen a tízes években mintegy háromezer gyerekről van szó, az iskolába járó nem zsidó gyerekek töredékéről – de azért ez e népesség az izraelita elemi iskolák tanulóinak mintegy 9 százalékát teszi ki. (Saját vizsgálataink szerint az adat óriási különbségeket takar. Abaúj-Tornában ez 1 százalék, Alsó Fehérben 0, Aradon 4, Arad megyében 20, Árva me-

Adminisztratív tévedés következtében Nagy Péter Tibor Szabolcs Ottó kötetéről írt kritikája a szerző kívánsága ellenére egy másik folyóiratba is beszerkesztetett. Minthogy szeptemberi számunk nyomdai munkálatai időközben befejeződtek, nem találtunk jobb megoldást, mint hogy a borító és a tartalomjegyzék változatlanul hagyásával a szerző egy másik írását közöljük. Elnézést kérünk az olvasóktól és az érdekeltektől.

gyében 26 százalék stb. – gyakorlatilag iskoláról iskolára, helyi társadalomról helyi társadalomra haladó vizsgálatok kellenének ahhoz, hogy az eltéréseket pontosan megmagyarázzuk.) Olyan kutatási téma ez, melybe a helytörténet iránt érdeklődő tanárok úgy kapcsolódhatnának be, hogy közben országos , sőt nemzetközi szempontból fontos eredményeket produkálnának.

Aprólékos helytörténeti vizsgálatok nélkül Karády adatait egyetlen alapvető adatsorral látnánk bővíthetőnek, illetve bővítendőnek. Az 1900-as népszámlálás 3. kötetében a 12–14 éves korcsoport írni olvasni tudása megyék-felekezetek-nemek teljes kombinációjában megjelent – s így kiszámolható. Ez az adat az iskolába járás legalapvetőbb eredményéről tájékoztat. A budapesti és szegedi zsidó fiúknak például 99 százaléka írni-olvasni tudó, az Árva megyeieknek 97 százaléka, a beregieknek már csak 80 százaléka. Ez nemcsak a nagyváros-vidék, nyugat-kelet, hanem a neológia-ortodoxia lejtőt is tükrözi.

Az idősebb korcsoportok vizsgálatával már óvatosabban kell bánni. Országosan mindenképpen fontos adat, hogy 1910-ben például a 40–49 éves zsidó férfiaknak 91,5 százaléka tud írni- olvasni, míg az országos átlag csak 70,8 százalék, s a nemzetiségi szempontból tisztán magyarnak tekinthető reformátusoké is csak 83,1 százalék, de ez az adat csak részben tájékoztat az 1871 körüli iskolázási egyenlőtlenségekről (ha visszaszámolunk, ők ekkor voltak iskolás korúak), hiszen zavarja az adatot a mortalitás, a felnőttkori írni-olvasni tanulás, illetve az alfabetizációs készség – alsó társadalmi csoportokban megfigyelhető – elvesztése.

A regionális adatok nem alkalmasak a generációk összehasonlítására, hiszen az iskolázott emberek közismerten inkább vándorolnak, mint a nem iskolázottak. Alkalmas viszont arra, hogy megállapítsuk, az adott időpontban – például 1900-ban vagy 1910-ben – iskolába járó különböző felekezetű és nemzetiségű fiúk apjuk, illetve anyjuk nemzedékéhez képest mekkorát „ugranak". Hiszen az adott pillanatban helyben jelenlévő szülői népesség adatai mindenképpen fellelhetők.

Karády legfontosabb témája a zsidók mennyiségi felülreprezentáltsága a középfokú iskolázásban, illetve a minőségi felülreprezentáltság: a jó tanulás és felekezetiség összefüggései. Erről már az előző tanulmánykötetében is sokat olvashatunk, az új kötet ezeket az ismereteket elmélyíti, differenciálja, több irányban is. A legfontosabb újdonság, hogy Karády most már nemcsak az elitiskola-típusokkal, hanem a középiskolák 1–4 osztályával azonos korcsoportnak szervezett polgárikkal, illetve a középiskolák 5–8 osztályával párhuzamos korcsoportnak szervezett felső-kereskedelmikkel és a tanítóképzőkkel is számol. A zsidók részvételének növekedése leglátványosabb a polgárikban, itt ugyanis a századforduló megfelelő zsidó korcsoportjának 17,6 százaléka van jelen, 1910-re ez 22,3 százalékra nő, az új országterületen 1920-ban 30,2, 1930-ban 40,0 százalék, hogy a zsidótörvények után, 1941-ben 11,8 százalékra csökkenjen.) E növekedés azonban – s ez egyedülálló – valójában a felülreprezentáció csökkenését jelenti, hiszen a polgári közben tömegesedik, a zsidó és nem zsidó aggregátum polgáriba lépési esélyei kiegyenlítődni látszanak.

Ide két megjegyzés kívánkozik: az egyik, hogy a zsidó törvények előtt beiskolázott fiúk „kifutásával" (1942/43-ra) az izraelita tanulók aránya a polgári tanulónépességében 5,2 százalékra csökken, ami alatta marad az 1930-as végén tapasztalt, illetve az izraelita népesség urbanizáltsági aránya alapján vélelmezhető igényeknek. A másik megjegyzés arra vonatkozik, hogy az országterület ugyan változik, de Budapesté nem, s itt 1907-ben 25,6 százalék, 1924-ben 23,1, 1930-ban 16,7, 1936-ban 13,4 százalék volt a zsidó fiúk aránya a polgáriban. Az izraeliták tehát fokozatosan alulreprezentálttá válnak a polgáriban. (A részvétel és a tanulmányi eredmények felekezeti-társadalmi különbözősége közel sincsen még olyan alaposan kimutatva a polgáriban, mint a középiskolákban, egyelőre csak három fiatal kutató, *Andor Eszter*, budapesti, *Kasza Brigitta* csepeli és *Kasza Judit* egri elemzései állnak rendelkezésre, s három-négy elemzés készül még a budapesti és a debreceni egyetem egy-egy szemináriuma keretében.)

A polgáriból továbbvivő iskolatípusok egyike a tanítóképző, Karády igen meggyőzően mutatja be, hogy a zsidó elemi iskolák számának alacsony mivolta, a tanítói munkaerőpiac zsidók számára – finoman szólva – előítéletes munkáltatói attitűdjei hogyan tartják távol ettől az iskolatípustól a magyarországi zsidóságot. Az elemzéshez legfeljebb egy megjegyzés kívánkozik: nyilván nem véletlen, hogy a mind kevesebb izraelita tanítójelölt mind nagyobb arányban a saját felekezeti fenntartású képzőintézetekbe jár, viszont ezek tanulmányi színvonala – melyet a tanulmányi eredmények és a képesítővizsgálati eredmények hányadosával becsülhetünk – kiemelkedően magas.

A zsidóság társadalomtörténete és az oktatástörténet kutatói számára egyaránt fontos új eredmények olvashatók a felsőkereskedelmi iskoláról. A bátran legmodernebbnek nevezhető magyar iskolatípusról közel fél évszázada nem készült komoly történeti elemzés – az akkoriak pedig az iskolatípus elkötelezettjei tollából származnak, tehát valóban minden adatukat és megállapításukat kétszer is ellenőrizni kell. Karády elemzéséből kitűnik, hogy a századfordulón nagyságrendileg ugyanannyi zsidó járt a felsőkereskedelmibe, mint a középiskola felső tagozatába, s közel ugyannyian érettségiztek is, a két világháború között pedig a zsidó érettségizők harmada felsőkereskedelmis végzettséget szerzett, azaz a felsőkereskedelmiben érettségizők több mint negyede zsidó volt.

Karády régi klasszikus témája a másik – királyi – tanulmányi út egyenlőtlenségrendszere, mely a reáliskola/reálgimnázium/gimnázium osztályain és érettségijén át vezet a felsőoktatásba. A könyv e vonatkozásban is tovább pontosítja Karády korábbi megállapításait. A századforduló előtt mind a katolikus, mind a protestáns középiskolákban tanulhattak zsidók, bár az utóbbiak már akkor is nyitottabbak voltak. 1909 után a katolikus iskolák fokozatosan „zárnak", a zsidó tanulók átáramlanak az újonnan megnyíló állami iskolákba vagy éppen a protestánsokba, annak ellenére, hogy a sokak által toleranciája miatt ma is „meghatottan" emlegetett fasori evangélikus gimnázium a két világháború között már hatszoros(!) tandíjat rótt ki az oda kívánkozó zsidó gyerekekre. A katolikusok zártsága sem egyforma – e szférán belül a piaristák maradtak viszonylag nyitottak, még az 1940-es években is. A szerző hangsúlyozza, hogy a királyi katolikus, illetve az erdélyi katolikus gimnáziumok sem kirekesztőek – a századfordulón a királyi katolikus iskolák diákjainak csak 57,9 százaléka volt katolikus. Ennél a szerzetesrendek sokkal zártabb iskolákat működtettek. (74,7 százalékban katolikus diákokkal). Az erdélyieknél is csak a diákok negyede nem-katolikus – viszont ezen belül több a zsidó.

Magam ezeket az iskolákat nem szívesen vonnám össze a szerzetesrendi gimnáziumokkal egyetlen „katolikus aggregátummá", mert úgy vélem, minőségileg másról van szó. A kir. kat. gimnáziumokat a Magyar Tanulmányi Alap tartotta fenn, melyet *Mária Terézia* annak idején a felekezeti különbségek teljes elutasításával alapított meg, s melyeket a tanügyigazgatás szinte ugyanolyan módon kormányozhatott, mint az állami iskolákat. Az erdélyi katolikus státusz által fenntartott gimnáziumok pedig olyan modellt jelentettek, melyek *Eötvös József* álmát, a katolikus hierarchiával szemben autonóm módon megszerveződő katolikus társadalom kulturális önigazgatását szimbolizálták – liberális beállítódásuk tehát eleve feltételezhető.

Igazán fontos újdonságot hozott az iskola fenntartójához képest más vallású tanulók eredményeinek elemzése. Míg a felekezetileg semleges állami iskolákban a zsidók szinte minden tárgyból jobb jegyeket kapnak, mint a nem zsidók, addig a felekezeti gimnáziumok saját felekezetük tagjainak adják a jobb jegyeket. Lehetséges, hogy Karádynak van igaza, s „a felekezeti gimnáziumokba átlagosan nem a legbrilliánsabb más vallásúak kerültek, ezért gyengébb a teljesítményük a többségieknél". Lehetséges azonban, hogy a felekezeti előítéletek rendszeréről van szó – ezt bizony csak úgy lehetne kideríteni, ha a tanulók korábbi elemista és későbbi egyetemi pályáját megvizsgálnánk – ez pedig megint csak a helytörténészeknek kínál feladatot.

Karády elemzései már elválasztják az alsó és felső középiskolát. Kitűnik, hogy a zsi-

dókat csak jó szereplésük esetén hagyták szüleik tovább tanulni, egyébként gazdasági pályára küldték őket, leginkább a középiskola negyedik osztálya után. Így a zsidók jegyei a magasabb osztályokban sokkal inkább felülmúlják a keresztényekét, mint az alacsonyabbakban, s kevesebbszer is veszítenek évet az érettségiig. A tanulás és jótanulás asszimilációs stratégia is: mi mást mutatna, hogy a magyar nevű zsidók tanulmányi eredményei jobbak, mint a nem magyar nevűeké, s ugyanez látható a katolikusoknál. (Kicsit zavarja persze a képet, hogy az evangélikusoknál nincs így, s az is, hogy a reformátusok majd negyede nem magyar nevű, noha egy hagyományosan magyar etnikumú felekezetről van szó, de hát, ahogy ezt mondani szokták, ez még további kutatások tárgya lehet...)

A továbbtanulás során az iskolai piac „láthatatlan keze„ a gyengébben tanuló keresztényeket jellegzetesen „zsidó" magángazdasági pályákra, a gyengébben tanuló zsidókat pedig „keresztény" közfunkciókba terelte – azaz az intellektuálisan esélyesek „maguktól is odamentek", ahol a társadalom megfelelően díjazta megjelenésüket. (A bölcsész és mérnökpálya a kivétel, ide csak jó tanulók jönnek.) Karády új és minden eddiginél meggyőzőbb számításokkal igazolja azt is, hogy amennyiben a zsidóság átlagos foglalkozási és településszerkezeti előnyét beleszámoljuk, a zsidóság mennyiségi és minőségi tanulmányi fölénye akkor is megmarad – itt tehát mélyebb, kultúrában, értékekben, családi stratégiákban megnyilvánuló jelenségről van szó.

Teljesen új eredményeket mutat be a szerző, amikor a nyugat- európai nemzetközi egyetemi piacról, s ennek Monarchia-beli alváltozatáról, a bécsiről szól igen sok adattal, s igen finom elemzésekkel. A közhiedelemmel ellentétben a nyugati egyetempolitikában is szerepet játszik az antiszemitizmus: például az Oroszországból érkező zsidó hallgatók elleni 1910-es évekbeli német akciókban...

Helyi és nyomtatott források egyaránt lehetővé tennék, hogy a magyar tanártársadalom – nemcsak a történelem –, de akár a matematikatanárok köre is – éppúgy bekapcsolódjék a korszerű kutatásokba, mint száz évvel ezelőtti kollégáik. Hogy tevékenységük használható és módszertanilag megbízható legyen, ahhoz igazi „kötelező olvasmány" Karády Viktor új kötete.

Jegyzet

(1) Cserépfalvi Kiadó, 1997
(2) Replika Kiadó, Bp 1997

KARÁDY Viktor: *Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek (1867–1945). Történeti-szociológiai tanulmányok.* Replika Kör, Bp, 2000.

Nagy Péter Tibor

A skacok

Paul Willis könyve nehéz próba elé állítja a fordítót (és a kontrollfordítót), ami már rögtön a címnél is megmutatkozik. A fordító érezte, hogy suta megoldás lenne az eredeti cím (‚Learning to Labour') szó szerinti vagy kicsit is tapadó fordítása, és elvetve a „munkásnak tanulni", a „munkáslét megtanulása" és ehhez hasonló szörnyűségeket, egy merész húzással címszereplőkké avatta a könyv főszereplőit.

Ez a könyv, ‚A skacok (Iskolai ellenkultúra és munkáskultúra)' a kritikai kultúrakutatás birminghami aranykorának egyik legjelentősebb terméke, melynek az hozta meg a nemzetközi hírnevet, hogy elegánsan és meggyőzően ötvözi az aprólékos empirikus elemzést és a nagyívű elméletalkotást. A mű Willist a brit eredetű, politikailag elkötele-